

УДК 338.43:631.3

АСОЦІАЦІЙНЕ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕХНІКИ: СУТНІСТЬ, ФОРМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОШИРЕННЯ В УКРАЇНІ

М. А. Шлапак

Житомирський національний агроекологічний університет,
Старий бульвар, 7, Житомир, 10008, Україна

Висвітлено проблему забезпечення сільськогосподарських товаровиробників України сучасною технікою, що гальмує інноваційне оновлення аграрного сектора економіки, обмежує його продуктивні можливості, спричиняє неефективне використання ресурсів, насамперед матеріально-технічних. Вихід вбачається у поширенні спільного використання сільськогосподарської техніки. Розкрито, на яких рівнях це може відбуватися (спільне, групове та асоціативне використання). Проведено термінологічний аналіз поняття «асоціативне використання техніки» і рекомендовано його для широкого вжитку. Розкрито основні форми асоціативного використання техніки (неформальна взаємодопомога, товариства власників техніки, машинні кола, кооперативи з надання послуг), наведено їх позитивні та проблемні характеристики. Виділено групи чинників, що впливають на вибір конкретної форми асоціативного використання сільськогосподарської техніки.

Ключові слова: асоціативне використання сільськогосподарської техніки, товариства власників техніки, машинні кола, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи.

Постановка проблеми

Постійне збільшення чисельності населення земної кулі, зростання потреби в продуктах харчування та сільськогосподарській сировині об'єктивно вимагає істотного підвищення продуктивності агропромислового виробництва. Ця глобальна економічна проблема зумовлена стрімким зростанням населення планети на тлі обмеженості природних ресурсів (насамперед землі, запасів прісної води та енергоресурсів), змінами клімату, невідворотними екологічними наслідками людської життєдіяльності. За таких умов надзвичайно гостро постає питання, як досягти найбільшої ресурсовіддачі у сільському господарстві та дотичних галузях економічної діяльності. Геополітичне значення пошуку векторів вирішення, або принаймні обмеження гостроти продовольчої проблеми, привертає увагу до актуалізації ролі регулювання або по-іншому організаційно-правового забезпечення ефективності використання ресурсів, які є у володінні та розпорядженні сільськогосподарських товаровиробників.

Наразі важливого значення надається державному та міждержавному регулюванню використання ресурсів [14]. Але це, головним чином, стосується природних невідновлюваних ресурсів. Не менш важливим слід вважати ринкове регулювання використання ресурсів, роль якого є особливо важливою на постіндустріальній фазі розвитку країн із

сформованим громадянським суспільством. Для таких умов характерним є високий ступінь поширеності демократичних ініціатив в економіці, інноваційна спрямованість структурних перетворень, культ знань та фахової обізнаності, підвищення організаційної культури господарюючих суб'єктів, зростаюча роль сфери послуг національних економік. У зазначеному ключі варто звернути увагу на організацію використання ресурсів, що принципово визначають темпи науково-технічного прогресу суспільства, забезпечують його інноваційний прорив.

Для сільського господарства це, передусім, – системи машин і новітні технології виробництва та переробки продукції галузі. Проте, доступ до таких науково-технічних досягнень для сільськогосподарських товаровиробників, особливо відносно невеликих за фізичними розмірами своїх господарств і обсягами ділової активності, досить обмежений. Тому тут їм не обійтися без організованої взаємодії щодо спільного (асоціативного) забезпечення та використання у своїх господарствах сучасної високопродуктивної та енергозберігаючої сільськогосподарської техніки. Ця наукова проблема визначила тематичну спрямованість даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень

Системні дослідження з питань формування матеріально-технічної бази сільськогос-

подарських підприємств, оснащення їх сучасною технікою, впровадження інтенсивних ресурсозберігаючих технологій знайшли відображення у роботах таких вітчизняних науковців, як Даниленко А. С. [2], Захарчук О. В. [3,4], Лобас М. Г. [10], Підлісецький Г. М. [15], Самойлик Ю. В., Шебанін В. С., Шубравська О. В. [9] та інші. Питання розвитку кооперації у використанні основних засобів виробництва, в т. ч. сільгосптехніки висвітлювали Зіновчук В. В. [5], Лупенко Ю. О. [12], Малік М. Й. [11], Молдаван Л. В. [13], Пивовар П. В. [16] та ін. Важливий внесок у розробку питання використання сільськогосподарської техніки на кооперативних засадах в умовах країн з перехідною економікою зроблено відомим литовським економістом-аграрником Ю. Раманаускасом та представниками його наукової школи [20].

Незважаючи на значну кількість і різноплановість проведених досліджень зазначеної проблеми недостатньо вивченими залишаються питання ідентифікації можливих рівнів взаємодії сільськогосподарських товаровиробників (передусім фермерів і власників особистих селянських господарств) у використанні техніки. Особливо це стосується обґрунтування доцільності створення відповідних організаційних структур корпоративного типу (тобто без об'єднання самих господарств), уникнення знеособлення у використанні засобів виробництва, підвищенні мотивації участі у таких об'єднаннях. Визначення рівнів співробітництва дає можливість підняти питання про конкретні форми співробітництва, які в даному дослідженні гіпотетично об'єднані під назвою «асоціаційні».

Мета та методологія дослідження

Мета дослідження полягає у теоретичному узагальненні можливостей та обґрунтуванні ймовірного розвитку кооперативного співробітництва сільськогосподарських товаровиробників в отриманні доступу до сучасних технічних засобів для здійснення своєї основної діяльності, їх придбанні та забезпеченні ефективного використання за допомогою організаційних структур корпоративного (асоціаційного) типу. *Об'єктом дослідження* виступає процес становлення та розвитку асоціаційних форм використання

сільськогосподарської техніки. *Предметом дослідження* – форми асоціаційного використання сільськогосподарської техніки, їх організаційна структура і система управління, закономірності та перспективи розвитку.

Теоретико-методологічною основою дослідження стала парадигма кооперативної взаємодії з використанням *системно-синергетичного підходу* до пізнання сутності, особливостей та форм асоціаційного використання сільськогосподарської техніки. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи (спостереження, порівняння, індукції та дедукції, сходження від абстрактного до конкретного) та спеціальні економічні методи (історико-економічний, абстрактно-логічний, статистико-економічний, монографічний). Розгляд процесів і явищ, які представлено у дослідженні, та інтерпретацію отриманих результатів проведено з позицій докорінних структурних трансформацій аграрного сектора національної економіки, що мали місце завдяки курсу на формування ринкової економічної системи і демократичного суспільства.

Результати дослідження

Характерною рисою сучасного сільського господарства виступає висока потреба у технологічному оновленні процесу виробництва. Новітні технології на основі використання високопродуктивної сільськогосподарської техніки та широке впровадження інших досягнень науково-технічного прогресу зробили землеробство більш матеріало- та капіталомістким. Цей процес супроводжується зниженням потреби у робочій силі, зростанням вимог до її кваліфікації, поглибленням спеціалізації та кооперації праці. За таких умов, більшість вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, через нестачу власного капіталу та обмежені кредитні ресурси, позбавленні можливості придбання сучасних потужних машин. Крім того, площа земель в обробітку багатьох господарств, особливо фермерських сімейних та особистих підсобних, унеможливають раціональне використання навіть існуючої матеріальної бази. Варто зауважити, що дрібні та середні господарства часто використовують фізично та морально зношену техніку. Її підтримка у робочому стані (техобслуговування, ремонт, зберігання) з

організаційних, технічних та фінансових причин також є проблематичною для зазначеної категорії товаровиробників.

Для емпіричного підтвердження наведених фактів зазначимо, що сучасний стан технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств наблизився до критичної межі. Зокрема, близько 85–90 % технічних засобів, що залишилися у господарствах, вже відпрацювали свій нормативний ресурс. Через зношеність та технічну несправність до 25 % їх зовсім не використовуються. Аграрії забезпечені засобами механізації на 50–60 % від технологічної потреби. Зменшення кількості техніки та зниження рівня технічної її готовності призвело

до підвищення навантаження у 1,5–2 рази, що значно подовжує строки виконання робіт, порушує агротехнічні вимоги та збільшує втрати врожаю [17, с. 135]. Намітилася чітка тенденція суттєвого зменшення кількості, насамперед, тракторів та комбайнів у сільськогосподарських підприємствах (табл. 1). Зростання технічного парку в господарствах населення не додає особливого оптимізму, адже, враховуючи їх примітивний характер та малоземелля, зрозуміло, що йдеться про списану або вживану техніку, яка не здатна до забезпечення інноваційних зрушень у технології.

Таблиця 1. Динаміка наявності сільгосптехніки в сільгосппідприємствах та господарствах населення України

Рік	Трактори всіх марок (без тракторів, на яких змонтовані машини), од.	у т. ч. в:		Зернозбиральні комбайни, од.	у т. ч. в:	
		с.-г. підприємствах	господарствах населення		с.-г. підприємствах	господарствах населення
2000	382628	281650	100978	67366	65240	2126
2005	331457	196080	135377	59937	47150	12787
2006	325505	182552	142953	59174	44252	14922
2007	320034	169953	150081	57503	41032	16471
2008	319872	161800	158072	57435	39091	18344
2009	318788	153791	164997	56580	36783	19797
2010	310248	137757	172491	53531	32750	20781
2011	313480	134554	178926	54074	32062	22012
2012	322209	137958	184251	54651	31997	22654
2013	315261	129341	185920	52065	29364	22701
2014	309111	120638	188473	50019	27196	22823
2015	309716	127852	181864	49902	26735	23167
2015 у % до 2000	81	45	180	72	33	1297
2015 у % до 2010	100	93	105	91	65	133

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Здоровий глузд підказує, а зарубіжний досвід підтверджує, що зазначена проблема може бути вирішена за допомогою організованої взаємодії сільськогосподарських товаровиробників. Така співпраця може відрізнитися за цільовою орієнтацією, кількістю учасників, масштабами операцій, тривалістю і періодичністю, організаційним дизайном, системою управління, юридичним оформленням тощо. На нашу думку, варто виділити певні рівні взаємодії товаровиробників у використанні

сільськогосподарської техніки. В широкому вжитку з іменником «використання» можуть застосовуватися прикметники «спільне», «групове», «асоціаційне». Вони схожі за своїм значенням і тому не буде великою помилкою вважати їх синонімами. Проте, на нашу думку, все ж існують певні особливості соціально-економічної інтерпретації зазначених понять (табл. 2).

Таблиця 2. Рівні взаємодії товаровиробників у використанні сільськогосподарської техніки

Рівні взаємодії	Основні характеристики взаємодії				
	мінімальна кількість учасників, чол.	регулярність взаємодії	письмова угода про співробітництво	державна реєстрація	професійний менеджмент
Спільне використання	2	необов'язкова	непотрібна	непотрібна	непотрібний
Групове використання	3	бажана	необов'язкова	необов'язкова	необов'язковий
Асоціаційне використання	3	обов'язкова	бажана	бажана	бажаний

Джерело: власні дослідження.

Зокрема, спільне використання – найбільш проста і нерегламентована форма співробітництва, акт доброї волі двох та більше осіб, що не вимагає жодних формальностей свого існування та функціонування. Факт спільного використання чогось, наприклад суспільних благ, навіть не вимагає від контрагентів бути особисто знайомими. Група – сформована у певний спосіб і вже більш зорганізована та, зазвичай, стабільна сукупність індивідів з чітко означеними намірами сумісної діяльності, хоча теж утворена без особливих формальностей. Психологічна енциклопедія відмічає, що група відрізняється від будь-якого випадкового зібрання людей здатністю її учасників до певних узгоджених дій, що сприяють задоволенню їх потреб [19, с. 91].

Асоціація – найбільш формалізована, структурована та конкретизована форма співробітництва певних індивідів (або їх груп) на засадах їх регулярної співпраці, чітко регламентованих правил та домовленостей щодо взаємодії, а також з використанням інших елементів організаційно-управлінської атрибутики. З позицій ідентифікаційних ознак, важливо, що для асоціації характерна не спільна діяльність, а міжособистісні стосунки, що опосередковуються ціннісними орієнтаціями, які виявляються у груповому спілкуванні. В асоціації успіх або невдача одного не впливає на успішність діяльності інших [19, с.33]. Отже, звідси випливає, що група відрізняється від асоціації як загальне відрізняється від одиничного – кожна асоціація є групою, проте не кожна група є асоціацією.

Спрямовуючи проекцію такого методологічного бачення на предмет даного

дослідження, можна визначити, що асоціаційне використання сільськогос-подарської техніки – це сфера діяльності та спосіб групових дій товаровиробників, з метою задоволення своїх інтересів в отриманні доступу до технічного оснащення власних господарств (придбання, використання та обслуговування технічних засобів сільськогосподарського призначення) на основі створення організаційної структури корпоративного типу, здатної забезпечити результат (ефект), який їм неможливо одержати, діючи індивідуально. Принципова відмінність асоціаційної структури від колективного господарювання полягає у збереженні приватного землеволодіння (або приватно-орендного землекористування), унеможливленні знеособленого використання сільськогосподарської техніки та зміцненні демократичних інститутів ринкової трансформації аграрного сектора.

Розвиток організованої взаємодії сільськогосподарських товаровиробників в Україні є злободенною теоретичною, методологічною та прикладною економічною проблемами. Цей процес зумовлений, з одного боку, відсутністю чіткої однозначності та стратегічних орієнтацій у структурних перетвореннях вітчизняного аграрного сектора національної економіки та, як підкреслює В. Зіновчук, гетерогенністю (неоднорідністю) його організаційної структури [6, с.14], а з іншого, – гострою потребою швидкого подолання її депресивного стану. Адже у розвинутих країнах процес формування організаційної структури аграрного сектора, орієнтованої на захист власних споживачів та підтримку сільськогосподарських

товаровиробників (що є засадничим принципом продовольчої безпеки країни), відбувався протягом тривалого періоду. У нашій країні ж цей шлях треба подолати значно швидше.

Найбільшого значення асоціаційне набуває для господарств: 1) що мають обмежений фізичний розмір; 2) не мають достатнього доступу до інвестиційного капіталу; 3) залежать від сезонних коливань потреби в робочій силі і техніці; 4) мають високопродуктивну техніку яка простоє більшість часу, а, відповідно, морально старіє та не окупує себе. Також обґрунтування доцільності асоціаційного використання техніки пов'язано із сезонним характером сільськогосподарського виробництва. Адже одночасно виникаючі потреби можуть бути «піковими» у великій кількості дрібних господарств. За такої ситуації, важко досягнути оптимальності використання техніки і дотримуватися допустимого рівня витрат часу на проведення робіт в оптимальні агротехнічні терміни. Труднощі поглиблюються через вирощування більшістю дрібних господарств аналогічного набору польових культур і сортів.

Асоціаційне використання техніки пропонує і, на нашу думку, насправді потребує більш висококваліфікованої робочої сили, ніж окремо функціонуюче невелике господарство. Деякі операції, наприклад захист рослин, для досягнення необхідного ефекту потребують заміни ручних або низькопродуктивних застарілих обприскувачів на великогабаритне сучасне устаткування таких, як колісні обприскувачі або машини з автономним живленням і значно більшою ємністю завантаження робочих розчинів. Це забезпечує досягнення вищого рівня надійності застосування засобів хімізації, підвищення безпеки праці, зниження шкідливого впливу на довкілля та економії витрат. Слід також враховувати, що формування структурних утворень різних організаційних форм на постійній основі сприяє економії трансакційних витрат [7, с. 157].

З огляду на європейський досвід, зокрема Франції, потужні трактори, що містять в собі дорогі і складні інженерні компоненти, занадто великі і дорогі для більшості фермерів [18, с. 131]. Їх ефективне використання може бути забезпечено тільки на асоціаційній основі. Для таких випадків потрібні не лише технічні навички вищої кваліфікації, наприклад у

налаштуванні обладнання, за різних умов проведення регламентних робіт, використання транспортного обладнання тощо, але й спроможність взяти на себе високу відповідність за цілісність та оперативність у використанні складних агрегатів. Залежно від конкретних обставин, оператор технічних засобів має бути не тільки професійно підготовленим, а й знати досконало специфічні місцеві умови як природно-кліматичні так і організаційно-господарські. У зв'язку з цим підвищуються вимоги до рівня кваліфікації та досвідченості операторів сучасної високопродуктивної та складної сільськогосподарської техніки, а також не аби якого значення набувають мотиваційні чинники в ефективності її використання [8].

Організована взаємодія сільськогосподарських товаровиробників, а саме співпраця на кооперативних засадах, має значні переваги у питанні ефективності використання техніки. Розрахунки та порівняння витрат на виконання механізованих робіт одним господарством та об'єднаними кількома господарствами за однакових виробничих умов доводять тенденцію зниження собівартості робіт у міжгосподарському варіанті за рахунок збільшення річного навантаження машин [1, с. 88]. У загальному вигляді передумови організованої взаємодії серед учасників груп сільськогосподарських товаровиробників можна навести на прикладі отримання переваг завдяки асоціаційному використанню техніки. По-перше, за цієї форми взаємодії вартість володіння технікою розподіляється на всіх членів групи. По-друге, оптимізується час використання техніки. Вартість володіння технікою зменшується пропорційно збільшенню культивованих за допомогою цієї техніки площ. Особливо це важливо для власників техніки. Чим більше їх трактор зробить, тим більший прибуток вони зможуть отримати, краще обслуговувати техніку та швидше повернути отримані кредити. З цією метою фермер, що володіє технікою часто виконує роботи для інших фермерів, яким не вистачає власної техніки для обробітку всіх наявних площ. По-третє, спрощується проблема пошуку необхідних коштів на придбання нової техніки.

Асоціаційне використання техніки – очевидний спосіб збільшення сукупного річного використання машин і устаткування за умови, що потенційне скорочення витрат на одиницю

роботи не буде нівельоване високими накладними адміністративними витратами, поганим обслуговуванням і холостим ходом між господарствами. Постійні витрати на одиницю роботи (в основному щорічна амортизація та відсотки) варіюють залежно від обсягу виконаної роботи, в той час як змінні витрати на одиницю роботи (переважно паливо і заробітна плата) залишаються відносно постійними, отже сукупні операційні витрати зменшуються з ростом кількості годин роботи. Безумовно, багато що залежить від форми і розміру полів, доступу і кількості перешкод, але у багатьох випадках асоціаційне використання може бути зручним, а іноді чи не єдиним способом використання потужніших машин у невеликих господарствах. Також суттєвою особливістю потенційного зниження експлуатаційних витрат великого устаткування є компенсація більшою маневреністю дрібного устаткування, що доступне за умов асоціаційного використання всієї техніки [22].

Проведений аналіз форм асоціаційного використання сільськогосподарської техніки дає змогу виділити основні з них, що мають особливе значення умов нашої країни: 1) неформальна (сусідська) взаємодопомога; 2) товариства співвласників техніки; 3) машинні кола; 3) спеціалізовані кооперативи з надання техніко-технологічних послуг¹.

Неформальна взаємодопомога. Найбільш проста організаційна форма використання техніки, що за усною домовленістю між кількома фермерами дозволяє спільне використання купленої нової чи вживаної сільськогосподарської техніки та обладнання. Це взаємодія фермерів без формування спільної власності, без подальших зобов'язань і без будь-яких вимог до оформлення. Вона є найбільш поширеною формою міжгосподарського використання техніки і найчастіше застосовується в сільському господарстві. Неформальна взаємодопомога може бути

випадковою, тобто без попередньої координації. Якщо вона здійснюється в межах кількох господарств, то являє собою найпростіший спосіб кооперації. При збільшенні кількості учасників дуже важливо точно реєструвати вид, обсяг і вартість наданої допомоги. Якщо хтось отримав більше послуг, ніж надав сам, він повинен відшкодувати різницю в ціні готівкою або іншим чином розрахуватися за отримані послуги. Можна стверджувати, що технічна взаємодопомога між фермерами-сусідами – це шлях більш раціонального використання інвестиційних коштів, інструмент технічного відродження села, каталізатор технологічного переозброєння та еволюції міжфермерських взаємин.

Товариства співвласників техніки. У деяких країнах, особливо Європейського Союзу, здобули певного поширення товариства спільного володіння технікою. Їх члени, об'єднуючи капітал, формують системи сільськогосподарських машин для виконання замовлень як членів свого товариства, так й сторонніх осіб. У такий спосіб техніка використовується найпродуктивніше, а їх члени-власники мають додаткове джерело надходження коштів, насамперед для догляду за технікою та її ремонту. Товариства для отримання статусу юридичної особи реєструються, відкривають рахунок у банку, починають свою діяльність на основі чинного законодавства та прийнятих статутів. Проте такі товариства можуть існувати і без статусу юридичної особи, але в такому випадку їх засновниками можуть бути лише фермери, які власною технікою надають взаємну допомогу. Відмінність товариств зі статусом юридичних осіб від неформальних утворень (крім проходження процедури реєстрації) полягає в тому, що їх склад стабільний, вони діють на засадах письмової домовленості або статуту, можуть демократично обирати керівників, координують між собою комплектацію їх машинно-тракторних парків.

Машинні кола (Machinery Rings) – одна з найпоширеніших форм асоціаційного використання сільськогосподарської техніки, заснованих на приватній власності, являє собою об'єднання фермерських господарств для спільного використання сільськогосподарської техніки і надання механізованих послуг стороннім особам. Вона виступає посередником в організації використання машин своїми

¹ Більш детально зарубіжний досвід висвітлено у спільній публікації з литовськими колегами: Раманаускас Ю., Сташис Р., Зиновчук В.В., Шлапак М.А. *Формы кооперации в использовании сельскохозяйственной техники в Литве и уроки для Украины* // Вісник Житомирського національного агрологічного університету. – 2015. – № 1 (48). – Т. 2. – С. 61–72.

членами, які є власниками техніки, обслуговуючи їх на неприбутковій основі. Найбільш доцільною такою організаційною формою визнається у випадках, коли виникає потреба у використанні дорогої, високопродуктивної або спеціалізованої техніки у короткостроковий період. У більшості випадків правління машинного кола наймає менеджера. Він має знаходити партнерів, узгоджує терміни виконання послуг, складає і надає фермерам рекомендовані ціни розрахунків за послуги, допомагає при виконанні фінансових операцій, оптимізує маршрути переміщення техніки та інше. Фінансування діяльності машинних кіл здійснюється фермерами, які є його клієнтами і одночасно власниками сільськогосподарської техніки. Зазвичай, це певний відсоток від вартості отриманих послуг. У багатьох країнах частину витрат з організації таких структур бере на себе держава. Відмінність машинних кіл від товариств власників техніки в їх цільовій орієнтації. Учасники товариств прагнуть забезпечити максимальне використання своєї техніки за певну винагороду, навіть працюючи на «третіх осіб», а члени кіл взаємодіють для отримання послуг, які пропонує їх об'єднання.

Спеціалізовані кооперативи з надання техніко-технологічних послуг. Призначення зазначеної форми асоціативного використання сільськогосподарської техніки полягає у придбанні таких машин та обладнання, які недоцільно тримати в одноосібному володінні, організації оптимального використання техніки своїх членів-клієнтів, уникненні зайвих ринкових посередників, використанні професійного управлінського персоналу та висококваліфікованих кадрів робочих професій. Право членства і власності у кооперативі надається лише сільськогосподарським товаровиробникам, які одночасно є його клієнтами. Такі кооперативи можуть обслуговувати й тих, хто не є членом кооперативу, але на інших умовах. Власність членів кооперативу формується у вигляді паїв, що поступово створюються, обліковуються і повертаються у порядку, передбаченому статутом кооперативу. Паї надходять до кооперативу у грошовій, натуральній (наприклад, сільськогосподарська техніка, транспортні засоби, обладнання, приміщення тощо) та трудовій (певна кількість робочого часу, відпрацьованого у кооперативі) формах.

Розмір паю членів кооперативу має бути пропорційним площі їх господарств. Пайові відносини – принципова відмінність кооперативів від машинних кіл.

На початку своєї роботи кооператив орендує необхідні засоби виробництва. Формування його майна відбувається за рахунок залучення власних фінансових та матеріальних ресурсів. У період між зборами керівництво кооперативом здійснює його правління, обране з членів кооперативу. Воно наймає на роботу менеджера (виконавчого директора), головним завданням якого є організація і оперативне управління кооперативом. Менеджер працює за контрактом, як і решта найманого персоналу.

При вступі в кооператив його члени сплачують вступні внески, які спрямовуються на формування статутного фонду й обігових засобів. Послуги надаються за ринковими цінами, але у кінці господарського року (або протягом іншого періоду, меншого за рік) будь-яка економія коштів у кооперативі буде розподілена між його членами як знижка до ціни послуг кооперативу. Отже, кооператив працюватиме на неприбутковій основі, тобто не для отримання власного прибутку, а для забезпечення прибуткової діяльності своїх клієнтів-власників. Подібні кооперативи за призначенням та структурою знайшли найбільше поширення у Франції (кооперативи типу *CUMA*) [18], в також в канадських провінціях Квебек, Саскачеван та Онтаріо [23].

Вибір конкретною групою зацікавлених товаровиробників тієї чи іншої форми асоціативного використання сільськогосподарської техніки залежить від багатьох чинників, які можна поділити на кілька груп. До *фінансово-економічних чинників* варто віднести фінансову спроможність господарств, їх здатність до інвестування, а також можливість фінансової підтримки створених ними кооперативних структур. Неабияку роль в цьому має відігравати держава, включаючи усі гілки влади, надаючи фінансову та іншу допомогу сільгоспвиробникам, мотивуючи їх до вибору прозорих та ефективних форм її використання. Проте держава, як відомо, не створює кооперативи – це ініціатива самих потенційних кооператорів. Але держава, в особі органів виконавчої влади, володіє цілим арсеналом важелів та стимулів, які, в рамках чинного законодавства, здатні прискорити бажані

структурні зміни, особливо коли це стосується економного використання ресурсів, в т.ч. інноваційного оновлення виробництва та матеріально-технічних.

Таблиця 3. Порівняльні характеристики окремих форм асоціативного використання сільськогосподарської техніки

Форми асоціативного використання техніки	Переваги	Проблеми
Неформальна взаємодопомога	– забезпечується своєчасне виконання механізованих робіт – скорочуються постійні витрати на експлуатацію використання техніки – виникає можливість отримати послуги за прийнятними цінами – підвищується ефективність використання техніки, її сезонна завантаженість – відсутні витрати на створення і функціонування формальних структур – простота і оперативність в організації – посилення землеробської солідарності	– різні технології, що використовуються учасниками взаємодії, та умови, в яких здійснюється співробітництво – фермери прагнуть бути незалежними і не сприймають допомогу – важко встановити відповідальність для форс-мажорних ситуацій – суттєва роль етичних факторів (міжособистісних стосунків та психологічної сумісності)
Товариства власників техніки	– відпадає потреба у значних інвестиціях на придбання техніки – відкривається доступ до новітніх технологій – відкривається доступ до сучасної високопродуктивної та енергозберігаючої техніки – економія часу та трансакційних витрат – робота кваліфікованих операторів – чітке дотримання технологічних вимог	– складність з погодженням часового графіку (виникнення черг) – спільна власність вимагає посиленого контролю за доглядом та використанням – розбіжність інтересів у випадку комерційного (орієнтованого на прибуток) використання техніки – зростання організаційних потреб
Машинні кола	– зменшуються витрати на придбання техніки – краще використовуються можливості і потужності наявної техніки – машини і обладнання оптимально використовуються протягом сезону – інтенсивніше використання техніки створює умови її швидкого оновлення – використання професійного менеджменту – відкривається доступ до навчання та інформаційного забезпечення	– відсутні регламентована статутном організаційна структура; – недостатньо чіткі правила планування витрат на функціонування об'єднання; – часткове втрачання членами кіл самостійності у прийнятті рішень
Спеціалізовані кооперативи	– інтенсивніше використання техніки створює умови її швидкого оновлення – використання професійного менеджменту – відкривається доступ до навчання та інформаційного забезпечення – отримання послуг за собівартістю – суспільне визнання і урядова підтримка – перспективи диверсифікації кооперативної діяльності	– гетерогенність членської організації – інертність у прийнятті управлінських рішень – залежність від найманого управлінського персоналу – уникнення агресивних маркетингових стратегій у ринковій конкуренції – низька мотивація вкладення капіталу – прагнення уникнути ризиків

Джерело: власні дослідження.

Наступна група – *організаційно-управлінські чинники*. Їх, по-іншому, можна назвати чинниками організаційної культури кооперативної взаємодії. Адже відомо, що успіх кооперативної організації будується на певних, визначених у процесі тривалого використання і перевірених світовою практикою фундаментальних кооперативних принципах. Ті, хто прагне до досягнення спільних цілей у найефективніший спосіб, мають їх

дотримуватися. Це стосується формування та розширення своєї членської організації, побудови системи демократичного управління, забезпечення виконання членських фінансових зобов'язань, справедливого розподілу зиску та відповідальності тощо. Організаційні структури асоціативного використання сільськогосподарської техніки мають збагачувати та поширювати вдалу практику кооперації, набути власним досвідом. Наприклад,

як уникнути знеособленого використання техніки або її купівлі у складчину, що унеможливить встановлення персональної відповідальності за її використання або якимсь іншим чином спричинить виникнення конфліктної ситуації.

Ще однією важливою групою варто вважати *соціально-психологічні чинники*. В цій площині слід виділити три аспекти. По-перше, це проблема взаємодії між учасниками співробітництва. Її забезпечення можливо лише через освіту, спілкування та чітку регламентацію усіх сторін роботи, що можуть стати проблемними. По-друге, тим, хто прагне до отримання переваг кооперації, варто відмовитися від прагнення обов'язково забезпечити своє господарство усією необхідною технікою. Треба скоординувати свої прагнення з фізичним розміром господарства, власними фінансовими можливостями, доступом до кредитних ресурсів, можливістю раціонально та ефективно використовувати техніку та деякими іншими чинниками. По-третє, мотивом приєднання до участі в асоціативному використанні техніки, має стати усвідомлення, що це співробітництво може відносно швидко диверсифікуватися у кооперативні дії з матеріально-технічного постачання, маркетингу виробленої продукції, її переробки, отримання інших переваг кооперативного агробізнесу.

Висновки

1. Реалізація аграрного потенціалу нашої країни вимагає інноваційного оновлення та модернізації сільського господарства. Це передбачає використання новітніх технологій та заміну застарілого машинно-тракторного парку. Зробити це терміново і у потрібному обсязі для переважної більшості сільськогосподарських товаровиробників, насамперед дрібних і середніх, є нереальним завданням. Банківська система країни теж не готова для кредитних операцій подібних масштабів. Вихід може бути знайдено у розширенні перевірених світовою практикою організаційних моделей спільного використання високопродуктивної та енергозберігаючої техніки. Навіть у країнах з розвинутою ринковою системою фермерами широко використовується подібні можливості раціонального використання техніки, залучення до нових технологій та забезпечення економії ресурсів.

2. За сучасних умов перспективною та прийнятною для теперішнього етапу структурних трансформацій аграрного сектора нашої країни слід вважати асоціативну організаційну модель спільного використання сільськогосподарської техніки. Вона базується на корпоративній формі приватної власності, що не вимагає фізичного об'єднання господарств учасників і обмежує їх матеріальну відповідальність лише індивідуальною часткою в об'єднаному капіталі (якщо такий має місце). Асоціативні форми взаємодії товаровиробників стають на перешкоді поширенню спекулятивно-посередницьких формувань, знеособленому та невмотивованому використанню сільськогосподарської техніки, «тінізації» аграрного сектора.

3. Асоціативне використання сільськогосподарської техніки може відбуватися в кількох формах – у вигляді неформальної взаємодопомоги, товариств співвласників техніки, машинних кіл та спеціалізованих обслуговуючих кооперативів. Кожна з форм підходить до конкретної ситуації і має як позитивні риси, так й проблемні моменти. Проте на вибір самої форми впливають певні чинники, які можна об'єднати у три основні групи: фінансово-економічні, організаційно-управлінські та соціально-психологічні. Для забезпечення успіху у взаємодії сільськогосподарських товаровиробників щодо використання техніки слід мати стратегічну орієнтацію щодо можливостей подолання негативної дії зазначених чинників.

4. Перехід до асоціативного використання сільськогосподарської техніки є кроком до досконалішої, ринково орієнтованої організаційної структури сільського господарства. Адже об'єктивна необхідність подальшої диверсифікації спільного бізнесу опосередковуватиметься зміцненням кооперативного руху в масштабах всієї країни, що справлятиме макроекономічний ефект. Поширення асоціативного використання техніки є закономірним процесом демократизації виробничих відносин в аграрному секторі, соціально орієнтованим інститутом зміцнення селянської взаємодопомоги, а отже відкриває новий етап становлення громадянського суспільства в нашій країні.

Перспективи подальших досліджень

У подальшому фокус дослідження варто зосередити на подоланні проблем асоціативного використання сільськогосподарської техніки, пов'язаних з гетерогенністю (неоднорідністю) організаційної структури сільського господарства України, а також на формуванні сприятливого інституціонального середовища співпраці товаровиробників у цій сфері.

Література

1. Васильченко В. Один трактор на троих. Формы использования сельскохозяйственной техники: мировой опыт для Украины / В. Васильченко, В. Синько // *Зерно*. – 2006. – № 9. – С. 86–90.
2. Даниленко А. С. Проблеми матеріально-технічного забезпечення виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах / А. С. Даниленко, А. М. Карпенко // *Економіка та управління АПК*. – 2014. – № 1. – С. 71–76.
3. Захарчук О. В. Проблеми матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств України / О. В. Захарчук // *Економіка АПК*. – 2014. – № 7. – С. 92–99.
4. Захарчук О. В. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств України та їх модернізація / О. В. Захарчук // *Економіка АПК*. – 2016. – № 7. – С. 72–79.
5. Зіновчук В. В. Особливості формування матеріально-технічної бази сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / В. В. Зіновчук // *Формування і реалізація державної політики розвитку матеріально-технічної бази агропромислового комплексу в Україні*. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – С. 196–200.
6. Зіновчук В. В. Чи підходить Україні європейська модель сільськогосподарської кооперації? / В. В. Зіновчук // *Кооперативні читання: 2014 рік: мат. всеукр. наук.-практ. конф.* – Житомирський національний агроекологічний університет, 2014. – С. 9–18.
7. Зіновчук В. В. Управління транзакційними витратами в агробізнесі / В. В. Зіновчук, О. П. Власенко // *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development: Research papers* 17 (2). – Lithuanian University of Agriculture, Kaunas. – 2009. – Р. 157–169.
8. Зіновчук В. В. Нематеріальна мотивація персоналу сільськогосподарських підприємств: монографія / В. В. Зіновчук, Т. В. Штерма. – Чернівці: Буковинський університет, 2012. – 228 с.
9. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки : [монографія] / [О. В. Шубравська, Л. В. Молдован, Б. Й. Пасхавер та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук О. В. Шубравської ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2012. – 496 с.
10. Лобас М. Г. Управління інноваційно-технологічним розвитком агросфери : моногр. / М. Г. Лобас, В. В. Россоха, Д. О. Соколов; за ред. М. Г. Лобаса. - К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 416 с.
11. Малік М. Й., Зіновчук В. В. Кооперативні відносини в аграрному секторі / Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / За ред. П.Т. Саблука, В. В. Юрчишина. – С. 363–385.
12. Машинно-технологічний сільськогосподарський обслуговуючий кооператив та міжгосподарське використання техніки : практичний посібник / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, Р. Я. Корінець та ін.] – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.
13. Молдаван Л. В. Роль кооперативів у забезпеченні конкурентоспроможності малого і середнього агробізнесу: теоретичні і практичні аспекти / Л. В. Молдаван // *Теоретичні та прикладні питання економіки*. – 2016. – Вип. 1. – С. 23–31.
14. Могильний О. М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки / Могильний О. М. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 430 с.
15. Підлісецький Г. М. Матеріально-технічна база аграрного виробництва: стан та проблеми відтворення / Г. М. Підлісецький, В. Л. Товстопят, А. В. Бурилко // *Агроінком*. – 2008. – № 5–6. – С. 34–39.
16. Пивовар П. В. Кооперативи із спільного використання техніки як складова технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників / П. В. Пивовар // *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. – 2012. – № 1, т. 2. – С. 83–91.
17. Пивовар П. В. Сучасний стан технічного потенціалу сільськогосподарських

підприємств Житомирської області / П. В. Пивовар // Вісник ЖНАЕУ. – 2011. – № 1, т. 2. – С. 134–143.

18. Пивовар П. В. Функціонування кооперативів зі спільного використання сільськогосподарської техніки: досвід Франції / П. В. Пивовар // Економіка АПК. – 2012. – № 8 – С. 130–134.

19. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : «Академвидав», 2006. – 424 с. (Енциклопедія ерудита).

20. Раманаускас Ю. Оценка различных форм совместного использования техники в аспекте устойчивого развития фермерских хозяйств / Ю. Раманаускас, Г. Радзявичюс // Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2011. – № 5 (29). – С. 164–178.

21. Раманаускас Ю. Формы кооперации в использовании сельскохозяйственной техники в Литве и уроки для Украины / Вісник Житомирського національного агроекологічного університету // Ю. Раманаускас, Р. Сташис, В. В. Зиновчук, М. А. Шлапак. – 2015. – № 1 (48). – Т. 2. – С. 61–72.

22. Agricultural Cooperatives in Europe: Issues and Trends. Brussels, COGECA, 2010. – 172 p.

23. Harris. Andrea and Murray Fulton. Farm Machinery Co-operatives. An Idea Worth Sharing. Centre for the Study of Co-operatives. University of Saskatchewan, 2000. – 40 p.

THE ASSOCIATIVE USE OF AGRICULTURAL MACHINERY: ESSENCE, FORMS AND PROSPECTS OF DISTRIBUTION IN UKRAINE

M. Shlapak

Zhytomyr National Agroecological University,
Staryi Blvd 7, Zhytomyr, 10008, Ukraine

The problem of providing agricultural producers with modern machinery, which hinders the innovative renewal of the agrarian sector of the economy, restricts its productive capacities, leads to inefficient use of resources, primarily material and technical ones, has been revealed. The way out is seen in the spread of the joint use of agricultural machinery. It is determined at what levels this can occur (mutual, group and associative use). A terminological analysis of the concept of

"associative use of machinery" has been carried out and its widespread application is recommended. The basic forms of associative use of machinery (informal mutual assistance, partnerships of machinery owners, machinery rings, servicing machinery co-operatives) are disclosed, their positive and problematic characteristics are given. The groups of factors influencing the choice of a concrete form of associative use of agricultural machinery have been marked out.

Keywords: associative use of agricultural machinery, partnerships of machinery owners, machinery rings, agricultural servicing co-operatives.

АССОЦИАЦИОННОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ: СУЩНОСТЬ, ФОРМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ В УКРАИНЕ

М. А. Шлапак

Житомирский национальный агроэкологический университет,

Старый бульвар, 7, Житомир, 10008, Украина

Раскрыта проблема обеспечения сельскохозяйственных товаропроизводителей Украины современной техникой, что тормозит инновационное обновление аграрного сектора экономики, ограничивает его производственные возможности, вызывает неэффективное использование ресурсов, прежде всего материально-технических.

Выход видится в распространении совместного использования сельскохозяйственной техники. Определено, на каких уровнях это может происходить (совместное, групповое и ассоциационное использование). Проведен терминологический анализ понятия «ассоциационное использование техники» и рекомендовано его широкое употребление. Раскрыты основные формы ассоциационного использования техники (неформальная взаимопомощь, товарищества владельцев техники, машинные кружки, кооперативы по оказанию услуг), приведены их положительные и проблемные характеристики. Выделены группы факторов, влияющих на выбор конкретной формы ассоциационного использования сельскохозяйственной техники.

Ключевые слова: ассоциационное использование сельскохозяйственной техники, товарищества владельцев техники, машинные кружки, сельскохозяйственные обслуживающие кооперативы.